

Коломіць Олена Вікторівна,

доцент кафедри тактичної підготовки
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат психологічних наук

АСПЕКТИ ТРУДОВОГО ПРОЦЕСУ НАУКОВО- ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Як відомо, професійна діяльність науково-педагогічного працівника вищого навчального закладу вимагає від нього певного рівня психологічного і психофізіологічного статусу, що забезпечує її успішність і якість. З іншого боку, умови діяльності, сама професійна діяльність, її зміст суттєво впливають на психофізіологічний стан, здоров'я науково-педагогічного працівника, навіть за умови відповідності його індивідуальних особливостей вимогам педагогічної діяльності.

Аналіз наукової літератури дав змогу встановити, що проблемою психічного і фізичного здоров'я педагогів займаються О. Смаковець, В. Бобрицька, Г. Зайцев, Л. Мітіна, Г. Міт'єва, М. Смірнов, В. Єфімова, М. Зоріна та ін. Відмітними рисами професії педагога, що відображаються на стані його здоров'я, є наступні: праця педагога виступає одночасно як розумова і фізична, що поєднує і творчу, і організаторську, і дослідницьку діяльність; висока щільність міжособистісних контактів; велика кількість стресових ситуацій, висока нервовоемоційна напруга; періодична необхідність виконання запланованого обсягу роботи в жорстко регламентований термін; особлива відповідальність перед студентами і колегами; необхідність приймати оперативні рішення; значна мобілізація функцій аналізаторів, уваги, пам'яті.

Згідно із ст. 56 Закону України «Про вищу освіту» робочий час науково-педагогічного працівника включає час виконання ним навчальної, методичної, наукової, організаційної роботи та інших трудових обов'язків і становить 36 годин на тиждень (скорочена тривалість робочого часу). Норми часу методичної, наукової, організаційної роботи визначаються закладом вищої освіти. Максимальне навчальне навантаження на одну ставку науково-педагогічного працівника не може перевищувати 600 годин на навчальний рік.

Втім для професії науково-педагогічного працівника характерна відсутність чітких часових меж: нелегко встановити, коли закінчується виробнича, «службова» діяльність і починається суспільна. Він

продовжує трудитися і в позааудиторний час: аналізує проведені заняття, продумує та розробляє зміст наступних, аналізує та нагромаджує нові знання. Навіть після припинення роботи думки про неї ще зберігаються, що виснажує нервову систему та часто призводить до виникнення неврозів.

Також діяльність педагогічного працівника характеризується нерівномірністю навантаження, розподілом уваги одночасно на декілька видів діяльності (творчу, організаторську, дослідницьку), постійним навантаженням на голосовий апарат.

Державні санітарні норми та правила «Гігієнічна класифікація праці за показниками шкідливості та небезпечності факторів виробничого середовища, важкості та напруженості трудового процесу» (наказ МОЗ України від 08.04.2014 № 248) визначають, що навантаження на голосовий апарат – це сумарна кількість годин, з напруженням голосового апарату протягом тижня.

Так, тижневе навантаження від 16 до 20 годин є показником допустимих умови праці, що характеризуються такими рівнями, які не перевищують встановлених гігієнічних нормативів (а можливі зміни функціонального стану організму відновлюються за час регламентованого відпочинку або до початку наступного робочого дня) та не повинні чинити несприятливого впливу на стан здоров'я працівників.

Показником першого ступеня шкідливих умов праці, що характеризуються такими рівнями шкідливих факторів трудового процесу, які викликають функціональні зміни, що виходять за межі фізіологічних коливань (останні відновлюються при тривалішій, ніж початок наступної зміни, перерві контакту зі шкідливими факторами) та збільшують ризик погіршення здоров'я, у тому числі й виникнення професійних захворювань, являється тривалість навантаження на голосовий апарат від 20 до 25 годин на тиждень.

Більше ніж 25 годин тижневого навантаження на голосовий апарат – ознака другого ступеня шкідливих умов праці, які здатні викликати стійкі функціональні порушення, призводять у більшості випадків до зростання виробничо обумовленої захворюваності та появи окремих випадків професійних захворювань, що виникають після тривалої експозиції.

У Переліку професійних захворювань, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2000 р. № 1662, викладацька робота віднесена до робіт, на яких можливе виникнення професійного захворювання, оскільки пов'язана з

систематичним перенапруженням голосових складок протягом тривалого часу.

Згідно із зазначеною вище Гігієнічною класифікацією праці до шкідливих умов праці також відносять наступні показники напруженості трудового процесу, які типові для науково-педагогічних працівників ВНЗ: евристична (творча) діяльність, що вимагає вирішення складних завдань за відсутності алгоритму, контроль та попередня робота з розподілу завдань іншим особам, обробка, перевірка і контроль за виконанням завдання, відповідальності за безпеку інших осіб.

Слід зауважити, що всі ці особливості роблять діяльність педагогічного працівника значно складнішою, ніж у сфері обслуговування та матеріального виробництва. Таким чином, вже через 5–7 років постійної роботи в навчальному закладі у науково-педагогічного працівника з'являються порушення здоров'я та захворювання (виснаження, педагогічні кризи, дистреси, професійна деформація, емоційне вигорання тощо), які відчутно знижують працездатність і ефективність професійної діяльності.

Дослідники визначають такі порушення здоров'я у педагогів: нервові розлади, порушення серцево-судинної системи, остеохондроз, порушення обміну речовин, системи травлення, захворювання верхніх дихальних шляхів, патологія зору, у жінок – різноманітні гінекологічні захворювання, а також професійні деформації й емоційне вигорання педагога.

Заслужують на увагу і особливості трудового процесу науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання.

Закон України «Про вищу освіту» визначає, що заклад вищої освіти із специфічними умовами навчання – це заклад вищої освіти державної форми власності, який здійснює на певних рівнях вищої освіти підготовку курсантів (слухачів, студентів), ад'юнктів для подальшої служби на посадах офіцерського (сержантського, старшинського) або начальницького складу з метою задоволення потреб Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, центральних органів виконавчої влади із спеціальним статусом, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону, центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту.

Навчальний процес у таких закладах забезпечують дві категорії педагогічних працівників: особи, які відповідно до законодавства про працю працюють за трудовим договором (контрактом), а також особи, які проходять службу, наприклад, в Національній поліції України.

До науково-педагогічних працівників закладу вищої освіти із специфічними умовами навчання, які проходять службу в Національній поліції, висуваються певні додаткові вимоги. Ці вимоги знаходять своє вираження і закріплення в законодавстві, зокрема у Законі України «Про національну поліцію». Існує особливий порядок професійного відбору кандидатів на службу в НПУ (спеціальна перевірка, тестування, медичний огляд тощо) та обов'язковість принесення присяги, текст якої затверджується у ст. 64. Закону України «Про національну поліцію». Мають єдиний однострій, зразки якого законодавчо затверджені, і відзнаки.

Порядок та умови проходження служби особами рядового та начальницького складу НПУ регламентуються Положенням про проходження служби особовим складом органів внутрішніх справ (Постанова КМУ від 29 липня 1991 р. № 114) та цілою низкою відомчих нормативно-правових актів. Особи рядового та начальницького складу НПУ повинні дотримуватись суворої ієрархії (субординації) залежно від посади, наказу (розпорядження) та спеціального звання, а визначальним методом регулювання службових відносин є імперативний, який базується на владі та підпорядкованості.

Законом України «Про національну поліцію» для осіб рядового та начальницького складу НПУ визначені певні обмеження, пов'язані зі службою. В органах і підрозділах поліції заборонено використовувати будь-які предмети, на яких зображена символіка політичних партій, та провадити політичну діяльність. Поліцейським заборонено висловлювати особисте ставлення до діяльності політичних партій під час виконання службових повноважень (ст. 10 Політична нейтральність). Поліцейський не може під час проходження служби займатися іншою оплачуваною діяльністю, крім науково-педагогічної, наукової або творчої (ст. 66 Службове сумісництво поліцейських).

Діяльність у сфері права, охорони громадського порядку та безпеки, так само як і діяльність у сфері оборони, належить до 1 класу професійного ризику згідно із постановою Кабінету Міністрів країни від 8 лютого 2012 р. № 237 «Про затвердження Порядку визначення класу професійного ризику виробництва за видами економічної діяльності».

Клас професійного ризику – це рівень виробничого травматизму і професійних захворювань за видами професійної діяльності, що визначає ступінь вірогідності втрати професійної працездатності або смерті працівника під час виконання трудових обов'язків, з урахуванням результатів аналізу показників виробничого травматизму і професійних захворювань.

Службова діяльність атестованих науково-педагогічних працівників закладів освіти зі специфічними умовами навчання, як і звичайних поліцейських, за певних умов може бути пов'язана з небезпекою і стресовими ситуаціями. Своєрідність впливу небезпеки полягає в її постійній потенційній присутності. Можливість нападу на працівника поліції існує протягом усього часу виконання службових завдань, зокрема, патрулювання, чергування і, навіть, носіння форменого одягу та зброї.

Важливо враховувати той факт, що атестовані науково-педагогічні працівники закладів освіти зі специфічними умовами навчання виконують у повному обсязі навчальну, методичну, наукову та організаційну роботу, передбачену Законом України «Про вищу освіту», а також службові обов'язки згідно із Законом України «Про національну поліцію», що додатково виснажує ресурси стійкості до стресу, знижує працездатність й збільшує ризик виникнення психосоматичних розладів.

Таким чином, у педагогічній діяльності поряд із загальними факторами ризику здоров'я працівників розумової сфери (наприклад, нервово-емоційне напруження, інформаційні перевантаження, гіпокінезія) є і специфічні фактори ризику такі, як: значне голосове навантаження при виконанні професійних обов'язків, переважання в процесі трудової діяльності статичного навантаження, великий обсяг зорової роботи, порушення режимних моментів праці та відпочинку.